

Posudek na disertační práci **Mgr. Martiny Halířové** *Sociální patologie a ochrana dětství v Čechách od osvícenství do roku 1914. Disciplinace jako součást ochrany dětství*.
Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, Katedra historických věd, Pardubice 2009, 294 str.

Práce Martiny Halířové je jedním z mála českých příspěvků k dějinám dětství, tedy ke studiu tematiky nepochybně velmi důležité, která je v zahraniční historiografii od šedesátých let minulého století problematikou značně frekventovanou, u nás však dosti zanedbanou. Pokud pak jde o užší vymezení záběru práce na sociální patologii a ochranu dětství, je práce M. Halířové u nás vlastně jediným titulem souhrnně zpracovávajícím tuto tematiku. Již v tom je nepochybný přínos předložené disertace, tím spíše, že jde o tematiku velmi aktuální.

Práce se autorce rozpadá do tří částí. V první, úvodní, autorka vymezuje téma, charakterizuje použité metody, literaturu a prameny. Již zde se projevuje autorčina široká znalost jednak zahraniční literatury, z níž čerpá metodická poučení, jednak dobrý přehled o domácí literatuře. Počet zahraničních titulů, kde by bylo možno hledat určité metodické podněty, by samozřejmě bylo možno ještě rozšířit, namátkou jmenuji rakouské výzkumy o dělnických dětech ve Vídni za války, kde je velmi zajímavě ukázáno, jak děti po odchodu mužů na frontu významně přispívaly k zajištění základních potřeb rodiny, často ovšem způsobem, který překračoval meze platných zákonů. Takovéto či jiné tituly však by bylo možno rozšiřovat do nekonečna, protože literatura k dějinám dětství je v zahraničí již téměř nepřehledná. Základní literaturu po mém soudu autorka zvládla a dokázala se z ní metodicky poučit. Při jejím hodnocení přitom většinou nepodléhá slepě některým extrémním názorům, jak ukazuje její racionální (možná ale až příliš zdrženlivý) postoj k protikladu „černé“ a „bílé“ legendy dětství.

Druhá, velmi obsáhlá část práce, pojednává o postavení dítěte ve společnosti a podobách dětství od osvícenství do vypuknutí první světové války. Je zpracována převážně na sekundární literatuře a tištěných pramenech, výsledky autorčina archivního výzkumu v ní mají jen doplňkový význam. Přesto je tato část velmi cenná, protože přináší ucelený a fundovaný pohled na problematiku, která až dosud u nás byla traktována spíše jen dílčími studii a v některých bodech značně nedostatečně. Totéž je možno říci o části třetí, nazvané *Snahy o disciplinaci společnosti: od osvícenské teorie k praxi 19. století*, kde M. Halířová podává typologii jednotlivých způsobů sociálně patologického chování dětí a názorům i praktickým krokům usilujících o jejich omezení, potlačení a prevenci. Autorka zde sleduje nejen jednotlivé názory a činnosti, ale pokouší se objasnit i jejich motivaci. Zde by snad mohla být ještě více zdůrazněna nacionální stránka této motivace, tedy úsilí dosáhnout zkvalitnění vlastní populace v soutěži s jinými národy, která se projevila v 19. století i v názorech na ženskou emancipaci a měla i své aspekty eugenické. Čtvrtá, nejrozsáhlejší část práce je naopak založena převážně na archivním výzkumu, a to nejen v našich, ale i zahraničních archivech, dále pak na studiu soudobé literatury, zákonných norem i časopiseckých diskusí. Šíří záběru této části je nutno obdivovat. Převážně shrnující druhá a třetí část a převážně pramenně založená čtvrtá část se tak dobře doplňují, nelze nicméně zamlčet, že místy má tato část až příliš popisný charakter.

Jako celek práce podává ucelený obraz o zvoleném tématu, dobře podložený znalostmi pramenů i literatury, promyšlený a vhodně strukturovaný. Autorčin výklad je jasný a logický, jazyková stránka dobrá (až na drobné prohřešky např. proti interpunkčním pravidlům), jen styl je poněkud úsečný a časté používání jednoduchých vět nebo dosti prostých souvětí spolu s popisností některých částí činí text pro čtenáře místy únavným.

Pokud jde o úplnost použité literatury, jak dobové, tak sekundární, nemám žádné zásadní výtky, jen drobné připomínky. Z knižních publikací možná měly být vzaty v úvahu i práce F. Bartoše *„Naše děti“*, Praha 1898, B. Foustky *„Ochrana dětství a mládí“*, Praha 1912 nebo A. Zikmunda *„Mládež mravně vadná“*, Praha 1930, k otázkám postavení

dítěte v rodině práce našich etnografů z 50.-80. let minulého století, věnované tradiční nebo dělnické rodině (Heroldová, Štátná, Fojtík ad.), k bukvojské sociální péči kandidátská práce Aleny Šubrtové. Charakter tzv. dětské manufaktury v Bělé jako nápravného zařízení (s. 102) lépe než citovaná literatura objasnila diplomní práce Michaely Markové „Vychovatelna nebo manufaktura, pak pracovní dům v Bělé pod Bezdězem (1763-1789)“, obhájená na FF UK r. 1998. O Olivově vychovatelně existuje zajímavá stať Jaroslava Jelínka „Vychovatelna manželů Olivových v Říčanech“, in: Jaroslava Honcová (ed.): Kapitoly z dějin Říčan, Říčany 1997, s. 275-285. K otázce vrchnostenského sňatkového konsenzu by bylo třeba spíše než Klabouchovu popularizační práci Manželství a rodina v minulosti citovat jeho rozpravu Politický konsens k manželství v Čechách. Zmíněny snad mohly být i některé české snahy eugenické, které se ovšem větší mírou projevovaly až po roce 1914 (Viz např. sborník Semináře a studie Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2002-2003, Praha 2006). Vzhledem k ohromnému šíři záběru práce však přehlédnutí těchto titulů neznamena žádnou zásadní chybu.

K jednotlivým tezím zastávaným autorkou nebo k některým dílčím formulacím mám následující připomínky. Autorka ve své práci vychází metodologicky velmi zřetelně z tezí Michela Foucaulta o proměně vztahu evropské společnosti k chudobě v novověku a o osvětské sociální disciplinaci, prostupující nerůznějšími stránkami činnosti osvětského státu a osvětsky motivovaných reformních snah a nastolující určitý nový postoj k tzv. sociálně deviantním jevům v „dlouhém“ devatenáctém (ale i dvacátém) století. Tyto teze jsou jejich autorem velmi sugestivně formulovány a také nadšeně přejímány současnými autory zejména mladší generace, u nás např. D. Tinkovou nebo P. Himlem. Ne všichni autoři je však přejímají bez výhrad, značně kriticky proti nim vystupoval např. E. le Roy Ladurie. Při důkladnějším pohledu na věc se totiž v mnoha případech ukáže, že jevy prezentované jako novinky způsobené racionalizačními, socializačními nebo humanizačními snahami osvětské epochy je možno najít již hluboko v minulosti, že osvětské neznamenal tak zásadní zvrat, jak se tvrdí, ale navazovalo kontinuálně na starší vývoj. V autorčině textu je to možno ukázat názorně na s. 90. Autorka tu říká, že v průběhu 18. stol. došlo ke změnám v chudinské péči, jmenuje např. komisi pro zřízení pracovních domů pro tuláky v r. 1749. Fakt, že se pražská donucovací pracovna (známý špinhaus) pro tuláky připomíná již r. 1676, který tuto tezi poněkud nabourává, sice nepřehlídí, ale uvádí jej na str. 93 jen v poznámce a bez jakéhokoliv komentáře. Bylo by možno ale jít ještě dále do minulosti a jmenovat Veleoslavínovo vydání spisu kalvínského kazatele Hyperia o nutnosti zakládání donucovacích pracoven, stejně jako zákonodárství 15.-16. století v otázce „povalečů“ (viz zejména práce J. Petráně). Podobně sirotčí péče na vesnici má mnohem starší kořeny, než by se mohlo zdát z autorčina výkladu, již ze 16. století známe sirotčí seznamy, sirotčí knihy, stavění sirotků před vrchností spojené s jejich přidělováním do péče jednotlivým rolníkům, ale též s braním do vrchnostenských služeb, existenci sirotčích pokladen, vedených jak vrchností, tak i obcí atd. Uznávám, že v centru autorčiny pozornosti je 19. století a že obraz staršího vývoje musí M. Halířová přejímat z literatury. Při tom ale po mém soudu bohužel poněkud podlehla tendenci některých současných autorů přebírat spíše efektní teze slavných zahraničních autorů než vzít dostatečně v úvahu výsledky staršího domácího výzkumu. Při publikaci práce bych doporučoval formulovat některé teze poněkud méně rigorózně.

Další mé připomínky se již týkají jen zcela dílčích nedostatků či sporných formulací. Na str. 24 autorka píše, že „na délku dětství měly vliv demografické poměry - dokud se lidé dožívali nízkého věku, trvalo dětství kratší dobu, jakmile stoupla naděje na dožití vyššího věku, prodloužila se i doba, po kterou je dítěti dopřáno dožít v dospělém člověka.“ Není pochyb, že do jisté míry tato teze platí, ale v takovéto podobě může vyvolávat nesprávné představy. Nízká střední délka života v tradiční společnosti byla způsobena hlavně vysokou úmrtností dětí do 15 let věku (do tohoto mezníku umřela zhruba polovina narozených). Mezi

nadějí na dožití po tomto roce už nebyl v minulosti a dnes zdaleka takový rozdíl (i když existoval), takže pohled na vymezení dětství tím nemohl být zásadně ovlivněn.

Na str. 31 se v předložené disertaci píše, že kvůli spáse novorozeněte ohroženého předčasnou smrtí zavedla církev možnost nouzového křtu, který mohla provést porodní bába. To není zcela přesné, nouzový křest může in periculo mortis provést kdokoliv, dokonce i když není sám pokřtěn. Porodní bábě se to však ukládalo jako povinnost. Také tvrzení na s. 34, že protoindustrializace a následně průmyslová revoluce přinesla hlubokou změnu vyčleněním zaměstnanců z rodiny zaměstnavatele, není zcela přesné. Základem protoindustrializace byla domácí výroba, která probíhala za účasti všech členů rodiny v domácnosti (předení, tkání apod.), teprve továrna (a předtím manufaktura, kterých však nebylo mnoho) přináší oddělené domácnosti a pracovní činnosti. Na s. 62-63 autorka mluví o sčítání lidu v 18. stol. V naší demografické literatuře je vžitý úzus mluvit (pro metodickou nedokonalost zjišťování dat) až do poloviny 19. století o konskripcích a teprve od r. 1857 nebo ještě lépe od r. 1869 o sčítáních obyvatelstva. Používání termínu sčítání již pro tereziánské akce k nám proniká až v poslední době pod vlivem zahraničních prací, jejichž překladatelé domácí úzus nerespektují. Podobně je tomu na s. 87n., kde autorka užívá pro tuláky označení neusedlé obyvatelstvo, neusedlí. Tento úzus u nás zavedl před nedávnem P. Himl, který se tím ovšem zcela rozešel se způsobem, v jakém významu používala termínu neusedlí dosavadní česká literatura. Himl jej totiž zužuje jen na tuláky a romské nomády, zatímco starší literatura (Petráň, Placht a další) pod něj řadí veškeré obyvatelstvo bez vlastního domu („usedlosti“), tedy i (a především) čeled' a podruhy. Takovým svévolným nerespektováním starších terminologických zvyklostí ovšem vzniká naprostý zmatek. Na str. 83 autorka píše, že mezi domnělými příčinami prostituce figurovala chudoba, nemanželský původ, nedostatek dozoru ze strany rodičů. Otázka je, zda tyto příčiny byly vždy jen domnělé.

Jinak bych ještě připomněl, že na str. 64 by bylo při výčtu nemocí, které ohrožovaly dítě, dobré uvést i to, že většinou příčiny úmrtí kojenců a novorozenců nelze přesně určit, neboť se skrývají v matrikách pod neurčitým názvem psotník, označujícím křečovitě stavy, které mohou být zapříčiněny nejrůznějšími chorobami. Dodávám ještě, že na str. 78 autorka mluví o cizoložství a smilstvu nepřesně jako o přestupcích, ač v dobovém pojetí byla jejich právní klasifikace přísnější.

Závěrem bych shrnul: Práce M. Halířové je významným příspěvkem k dějinám dětství v Čechách, vyniká šíří záběru, důkladným zvládnutím rozsáhlé pramenné základny i literatury, dobrým zvládnutím složité strukturovaného celku. Její autorka se úspěšně orientuje v současné zahraniční produkci a dokáže využít jejich metodických podnětů. V některých případech snad přejímá tyto podněty poněkud mechanicky, avšak nikoliv na úkor kvality celku. Pokud se v ní vyskytují nějaké mezery, pokud jde o bibliografii, nebo nějaké sporné formulace, jde jen o drobnosti. Za jistý nedostatek považuji poněkud přílišnou popisnost pasáží založených na archivním výzkumu. Jako celek je ale práce M. Halířové kvalitní a plně ji doporučuji k obhajobě jako práci disertační.

V Praze 8. října 2009.

Prof. PhDr. Eduard Maur, CSc.